

Anna, Julianna, Margit. A népszerűtlenné vált Lina, Zsófia, Lídia, Karolin neveket az Eszter, Zsuzsanna, Vilma, Katalin váltja fel. Fiúknál a Zoltán, Attila szorítja ki a Móric, Károly neveket.

Divatossá válik a Csilla, Ildikó, Judit, Edit, Mónika, Szilvia, illetve a Péter, Tamás, Zsolt. Kivételes névválasztást mutat az Árpádina név. Feltűnő jelenség, hogy sok Anna nevű anya adta lányának az Anikó, Anett, Anita nevet, a Mária keresztnévű anyák pedig a Marianna nevet. A keresztszülők nevei tapasztalatom szerint ritkán hatottak a mai nevekre. A jó hangzás ma különösen fontos tényezője a névválasztásnak: a Gabriella, Marianna, Marcella, Anita nevek ezért is vonzóak.

A családnév és keresztnév alliterálására is találunk példát: Bárány Beáta, Fügedi Ferenc, Nagy Nóra.

Egy falu utóneveinek megterheltsége még nem adhat általános képet, a táj egészére vonatkoztatható, amelynek alapján törvényszerűségeket állapíthatnánk meg, de ahhoz talán elég, hogy egyes jelenségekre felhívja a figyelmet, hogy ezek rögzítésével a szintézis megteremtését előkészítse.

Természetesen tüzetesebb feldolgozásra vár még az általam összegyűjtött nyolc falu személynévanyaga. Ha befejeződik a rendszerezés, világosabb képet kaphatunk egy mikrokörzet, egy tájegység névdivatjának alakulásáról.

BOROS EDIT

Kisvác történeti családnevei

(1783–1815)

1. Történeti bevezető

Kisvác Vác északi városrésze. A városról tudjuk, hogy régi püspöki székhely, bár az alapítással kapcsolatosan nincs egység a tudósok között (Vác története I. Studia Comitatus. Szentendre, 1983. 49). Azzal a felfogással szemben ugyanis, hogy Vácot I. István királyunk a tíz püspökséggel együtt alapította, él egy másik, mely szerint Vác nevét I. Géza uralkodásával kell összekapcsolnunk, mivel az 1076-ból datált Garamszentbenedeki apátság adománylevelében szerepel először „civitas Vaciensis” néven. Az biztos, hogy az Árpád-házi királyok alatt Vác a katolicizmus erős vára volt. Mégis, vagy talán éppen ennek ellenében, a protestantizmus is gyökeret vert, sőt hatalomra is jutott. „1571 körül már Vácon is megjelenik a kálvini reformáció” (i. m. 109).

A 17. sz. elején Foktői János több mint egy évtizedig prédikátorkodik. Bocskai István két esztendei váci uralmának hatására a várost szinte teljesen a reformáció veszi kézbe. Lefoglalják az intézményeket, megnyitják a protestáns iskolát. Ekkor tömegesen térnek át az új vallásra. Az erős támadásba lendülő ellenreformáció mindent megtesz egykori hegemoniájának visszaszerzéséért, meg akarja tisztítani a katolikus várost. 1712-ben gróf Kollonitz Zsigmond püspök földesúri jogánál fogva egy rendeletével kitiltotta a reformátusokat a városból. „Bocskay katonáinak utódai ekkor a városhoz közeledő nógrádmegyei területen a Duna mellett építették meg házaikat és községüket Kisvácnak nevezték el” (TRAGOR IGNÁC, Váci érdekességek. Vác, 1923.). A reformátusok csak II. József rendelete alapján kezdhették meg ismét szabad vallásgyakorlásukat. Kisvác templomának építése 1784-ben kezdődik meg, melyet

1785-ben adnak át rendeltetésének. 1783-tól találunk a református parókián vezetett születési anyakönyvben is bejegyzéseket. Ennek az anyakönyvnek első oldalán a következőket olvassuk: „A Kis Váczi Reformata Szent Eklésia 68. Esztendőig tartó gyászos Árvasága után az 1783-dik Esztendőben, November Hónapnak 10-dik Napján a Felséges Második JÖSEF Császárnak és Királynak Kegyemes Engedelméből, közönséges Isteni tiszteletnek Gyakorlására-való Szabadságot nyervén Leg-első Predikátornak, hozta maga közé Takács Ádámot, a ki által is ezek a Kisdedek kereszteltenek meg.” A 68 esztendőig tartó „gyászos Árvaság” azt jelzi, hogy nem 1712-t tekintik az árvaság kezdetének, hanem 1715-re teszik a reformátusok kitelepítését.

2. A névgyűjtés módszere, a névanyag rendszerezése

A kisváci református egyház születési anyakönyvét használtam forrásként. 1783. december 3-tól – a legelső bejegyzéstől – vizsgáltam a családnéveket. Mindenkor az apa családnévét vettem figyelembe, ugyanis az öröklődő nevekre voltam kíváncsi. Célom, hogy egy későbbi – nagy terjedelmű munkában – a Kisvácon élő mai családnéveket megvizsgáljam, és összehasonlítsam a történeti családnévanyaggal. A névanyag vizsgálata most időben rövid, tekintettel a terjedelem korlátozott voltára. Nincs lehetőségem arra sem, hogy a családnéveket évenként mutassam be, ezért – néhány gyakorlatot követve – öt év adatait ismertetem, kivéve az 1783–85 közötti éveket. Az ábécé sorrendjében szólok az egyes nevekről. Azok lejegyzésében az eredeti írásmódot követem, figyelmen kívül hagyva helyesírásunk mai elveit. Néhol elírás is történhetett a prédikátor részéről, s emiatt előfordulhatott, hogy – pontos olvasat hiányában – egyes neveket rosszul másoltam. Törekedtem a pontosságra mind a magánhangzók, mind a mássalhangzók jelölését illetően, figyelembe vettem a prédikátorok egyéni írásmódját.

3. A nevek vizsgálata

1783–85 között 55 bejegyzést találunk. Megjelennek azok a családnévek, amelyek később is jelentősek a megterheltség szempontjából. Az 55 nevet az alábbiakban mutatom be: Borbély 3, Tsanki 2, Tsapó 1, Tsereklye 2, Tsonka 1, Dinka 1, Együd 3, File 1, Gyöpös 2, Halasi 1, Jó 2, Jósa 1, Kelemen 1, Keszeg 1, Kis 1, Kozma 2, Kövesdi 1, Kurdi 3, Mezei 1, Miser 2, Nagy 1, Peke 1, Szabó 2, Szijártó 1, Takács (predikátor) 1, Tokodi 4, Tordai 3, Tót 3, Varga 1, Vas 1, Verebéli 2, Vidai 1, Veres 2. A felsorolt nevek közül a továbbiakban a Tsanki, Tsereklye, Dinka, Együd, Kis, Kövesdi, Kurdi, Miser, Szabó, Sziógyártó, Tokodi, Tordai, Tót játszik jelentősebb szerepet. Ezek közül több még ma is élő családnév, illetve egyesek megterheltségük miatt érdemelnek említést.

Az 1786–90-es időszakból 166 bejegyzés van. Az előző három évben bejegyzett nevek egyrészt megismétlődnek, másrészt kiegészítődnek új nevekkal. Új nevek az Atsai, Apor, Arany, Gelányi („Verőtzén lakozó”), Hegedűs, Kánai, Kováts, Kozma, Marosi, Nemes, Nyári, Osvárt, Pap, Peregélyi, Peregi, Revész (Révész), Sólti, Szűts, Teknős. – A Halasi, Peke név viszont nem fordul elő. Új írásformát kap a Tsereklye, amely Tserekleként is olvasható (később Csereklye), a Szijártó pedig Sziagyártó, Sziartó, Sziártó alakváltozatokban található meg. Ugyanígy a Verebéli, Verebéli változatra is van példa. A Fülöp keresztnév öt variánsa figyelhető meg az ebből keletkező családnévben. Előfordulásuk ugyanis File, Filep, Füle, Fülep, Fülöp. A Sólti családnév a későbbi változatokkal szemben (Sólti, Sóti) a prédikátor nyelvjárásából

adódó helyesírási bizonytalanságot tükrözi. Az 1784. évi bejegyzésben előforduló Vidai családnév megfelelője 1789-ben Vida. Itt morfológiai változással van dolgunk, ugyanis a Vid(a) személynév *i* ~ *é* birtokjeles alakjának jelentése Vidáé, míg a toldalék nélküli forma pusztá személynév.

A 162 bejegyzést tartalmazó 1791–95-ös éveket a következők jellemzik:

a) Gyakorik a két vagy több alakú névváltozatok, melyek közül egyesek csak a mássalhangzók jelölésében (Tsereklye ~ Csereklye, Tsanki ~ Csanki, Tsibor ~ Csibor) vagy a magánhangzók időtartamában (Polyi ~ Pólyi) mutatnak különbséget. Találkozunk viszont egy eredeti alak több variánsával, melyek önálló családnévvé váltak. Ilyen a már említett File, Filep, Fülöp. Ezek azonos személynév származékai.

b) Nagyjából kialakulnak a leginkább megterhelt családnevek. A Bakai (5), Együd (8), Kövesdi (7), Kurdi (18), Pap (6), Szabó (12), Szíjártó (5), Tót (5), Varsányi (5) családnevek fordulnak elő leggyakrabban.

c) Megjelenik a család- + keresztnév mellett a harmadik, differenciáló névelem. Ilyenek: *Verőtzei* Nagy, *Molnár* Szabó, *felső* Szíjártó, *f* Tóth, *Marosi* Tóth, *Balogh* Varsányi. Ezek származásra vagy foglalkozásra, de talán a testi fogyatékosagra is utalhatnak (Balogh).

1796–1800 között 172 családnevet jegyeztek be. Fokozatosan nő a nevek megterhelése. Ebből az időszakból a legnagyobb számban fordul elő az Együd (10), Kurdi (21), Miser (7), Szabó (15), Tóth (6). Háromelemű nevek most is vannak, de nem azokhoz a családnevekhez járul a harmadik elem, amelyeknek a nagy száma ezt indokolná, hiszen sem az Együd, sem a Kurdi, sem a Szabó nem kap megkülönböztető nevet, viszont a Nagy (1) *Verőtzei* előnévvel szerepel, a Tóth családnév közül pedig *Felső* előnévvel áll kettő. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a *Verőtzei* önálló családnévként is megtalálható.

1801–1805 családnevei közül a legmegterheltebbek az Együd (18), Kurdi (22), Pap (10), Szabó (15), Tóth (9). Háromelemű névvel állnak: *Molnár* Kis (2), *Rádi* Kováts (2), *Tányéros* Kováts (1), *Alsó* Kurdi (2), *Verőtzei* Nagy (1), *Nemes* ill. *N.* Perej, *Perely* (3), *Felső* Szabó (3), *Alsó* Szabó (1), *Felső* Tóth (4). Néhány esetben a harmadik névelem megszilárdulásának vagyunk tanúi. A már korábban is szereplő *Alsó*, *Felső* előnevek egyre gyakoribbá válnak. Nagy szerepük van a foglalkozásneveknek is a harmadik névelem kialakulásában. A ragadványnevek terjedése tehát elég hamar megindul. (Lásd bővebben SCHRAM FERENC, Váci ragadványnevek 1700–1848. Nyr. XCII, 215–20.) A fenti időszakban 210 családnevet jegyeztek be.

1806–1810 családnevei közül a legnagyobb számban fordul elő: Együd (9), Kurdi (20), Nyári~Nyáry (9), Szabó (17), Tóth (9). Háromelemű nevek a *Kis* (Molnár, Füle), *Kováts* (B. megkülönböztető névvel), *Kurdi* (Közep), *Nyári* (Molnár), *Sóti* (Középső), *Szabó* (Felső), valamint a *Tóth* (Füle, Nagy). A harmadik névelem foglalkozásra utaló: Molnár; valamilyen származással lehet kapcsolatban: Alsó, Középső, Közép, Felső; illetve családnevekből alakulhatott ki: Füle, Nagy. A családnév előtti B. lehet gúnynévre utalás is. A családnevek alakváltozatai Tsereklye ~ Csereklye, Tsibor ~ Csibor, Gyepes ~ Gyöpös, Hevér ~ Hevir, Jó ~ Joó, Nyári ~ Nyáry, Verebélyi ~ Verebéli. A Fülöp személynévből alakult családnév két változatban található: Füle ~ Fülöp.

Az 1811–15-ös évek bejegyzéseinek száma 236. Legmegterheltebbek az Együd

(11), Kurdi (20), Nyári (10), Szabó (17), Tóth (10). Differenciáló névvel ellátottak: *Dudás* (ökrisz), *Kováts* (Bagaria), *Kurdi* (Közép), *Pap* (Verőtzei), *Szabó* (Csapó, Csapós), *Szijártó* (Legradi, felső), *Tóth* (Füle), *Varsányi* (Füle); foglalkozásra utaló: *Ökrisz-* (valószínűleg Ökrös, vö. ökrisz bojtár), *Bagaria*, *Csapó*; származásra, valamilyen helyre utalnak: *Közép*, *Verőtzei*, *Legradi* (Légrád), *felső*; személynévből keletkezett: *Füle*. A Bagaria lehet gúnynév is (lásd a TESz. bagaria szócikkét a melléknévi jelentésben).

4. Összegező megállapítások

A vizsgált időszak – mindössze 33 év – rövid ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket lehessen levonni belőle. Az 1202 bejegyzésből kitűnik, hogy már az első évtizedekben kialakult a városrész törzslakosságára jellemző családnévanyag. A legelső bejegyzésben a *Kurdi* név áll. Ez a családnév később is számbeli fölényt mutat. Összesen 112 az előfordulása, ami a teljes névanyag 9,2%-át teszi ki. A *Szabó* családnév 94 bejegyzéssel a második helyen áll, az *Együd* családnév száma 69, a *Tóth*-é 48. Megjelennek a ragadványnévek tekinthető megkülönböztető nevek is. Ilyen neveket kapnak a Kis, Kováts, Kurdi, Nagy, Nyári, Pap, Perej, Szabó, Szijártó, Tóth, Varsányi, Verőtzei családok.

5. A névanyag vizsgálatának további feladatai

- A vizsgálat kiterjesztése legalább 1851-ig (az anyakönyv első kötete).
- Családnevek rendszerezése szófaj, illetve jelentés szerint.
- A ragadványnévek keletkezési okainak, a névadás indítékainak felderítése.
- A XVIII–XIX. századi családnevek összehasonlítása a mai névanyaggal.

DÓRA ZOLTÁN

Az Árpád-kori névvonatkoztatás vitás kérdései

Tanítómesterünk, Pais Dezső professzor úr az 1958. évi névtudományi konferencián „A névvonatkoztatás jelentősége és némi iránymutatás annak alkalmazásával kapcsolatban” címmel módszertani szempontból is meghatározó előadást tartott. Pais munkásságának szellemében kívánok eljárni, amikor saját, szerény előadásom mottójául egy ott elhangzott – szinte szólás-mondássá nemesedett – kijelentését választom: „Egy óvakodó bizonytalanság többet érhet, mint egy hamis vagy alaptalan, akár pozitív akár negatív irányú bizonyosság.”

PAIS DEZSŐ a névvonatkoztatást, immár klasszikussá vált munkájában, a „Régi személyneveink jelentésaná”-ban alkalmazta először. Az Árpád-kori, közsavakból alakult személynevek vizsgálata során néhány felismert jelenségből alakította ki a névvonatkoztatást mint módszertani eljárást. Ennek lényege röviden a következő:

1. Az Árpád-kori személynevek nagy része még nem pusztá jel, hanem tartalmilag reális kapcsolatban áll azzal a személlyel, aki a nevet viseli, vagy akitől az elnevezés származik.

2. Egy-egy csoport tagjai, családtagok, rokonság tagjai vagy azonos foglalkozásúak gyakran világosan összefüggő neveket viselnek.